

Слави Димитров / Slavi Dimitrov

**ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И БЪЛГАРО –
АВСТРО-УНГАРСКИЯТ СПОР ЗА АКЦИЗИТЕ
ОТ КРАЯ НА XIX ВЕК**

**Great Britain and the Debate Between Bulgaria
and Austro-Hungary on Excise Duties at
the End of the 19th Century**

Abstract: This article discusses the position of Great Britain in the debate between Bulgaria and Austro-Hungary. It arose after the Bulgarian government introduced the excise duty law at the end of the 19th century.

Keywords: Great Britain, Austro-Hungary, Konstantin Stoilov, Stefan Stambolov.

С идването си на власт правителството на Константин Стоилов се изправя пред огромен проблем, който е наследен от неразрешената все още „българска криза“, а именно – външнополитическата ориентация на България и положението на княз Фердинанд. Разрешаването на този проблем зависи изцяло от нормализирането на отношенията между Княжеството и Русия, а заедно с това и признаването на княза от Петербург, което е важно предварително условие за всякакви външнополитически действия на новия кабинет¹. Главните противници на това помирение са Австро-Унгария и Англия, тъй като то е в ущърб на техните геополитически интереси, а освен това двете страни все още са партньори в средиземноморското съглашение от 16 декември 1887 г.

Възможността за реализиране на помирието нараства след смъртта на руския император Александър III на 29 октомври 1894 г., а това засилва позицията на русофилите в кабинета на Стоилов след реконструкцията му през декември същата година. В техния лагер се формира идеята за изпращане на депутация в Петербург за поднасяне на венец на гроба на покойния руски цар². Като противодействие на спекулациите на русофилите, че могат да играят балансираща и посредническа роля в процеса на помирието, се забелязва активизиране на техните политически противници, които също дават индикации, че са готови да влязат в изпълнителната власт.

Идеален повод за това е и появяването на дипломатическата арена на един икономически проблем, който дава допълнителен тласък за активизирането на русофобския лагер не само в лицето на Стамболов. Този фактор е свързан с финансовата политика на премиера К. Стоилов, който се натъква на големи дипломатически трудности. Те идват предимно от активните протести на австро-унгарската дипломация. Прегледът на изследванията по стопанска история показва, че има известно политизиране на присъствието на чужди капитали и инвестиции в българската икономика³. Политизирането се заключава в това, че с въвеждането на закона за акцизите от началото на януари 1895 г. се нарушава режимът на капитулациите, които младото Княжество е наследило от Османската империя. В действителност с този закон донякъде се посяга и на неприкосновеността на поданиците на държавите, които имат отношение към този режим, и това ги прави подвластни на законите в Княжеството⁴. С него обаче правителството на К. Стоилов прави стъпка напред при опитите си да извоюва автономна митническа политика. Появяват се обаче пречки отвън, тъй като се засягат интересите на онези държави, които имат солиден внос на стоки в Княжеството. Най-изострени са отношенията на България с Австро-Унгария, тъй като тя има най-голям внос, а реторсията, която се опитва да приложи като репресивна реципрочна мярка, не се получава, понеже делът на вноса в нея от страна на Княжеството е нищожен⁵. След като икономическите санкции на дунавската монархия към Княжеството не дават резултат, проблемът се политизира и излиза извън рамките на икономическото си измерение.

В българската историография при изследването на този проблем позицията на Англия по отношение на спора между Австро-Унгария и България е бегло изяснена и е разглеждана най-вече като пасивна. В монографията си за управлението на Народната партия към въпроса за акцизите, професор Веска Николова отбелязва, че „...при разрешаването на конфликта българското правителство беше улеснено до известна степен от английската дипломация, която под предлог, че „изучава“ въпроса, отказваше да се произнесе по него“⁶. При по-подробен преглед на архивните документи, засягащи българо-британските взаимоотношения, се вижда, че това съвсем не е така и дори не са малко възраженията на британските дипломатически агенти до премиера по въпроси, които имат пряко или косвено отношение към този закон. В архива на К. Стоилов има запазени писма до него от английския дипломатически представител в София Артър Никълсън, който предава оплаквания на британския консул в Пловдив по възникнали недоразумения от прилагането на закона. Възраженията на консула са насочени по-скоро срещу общинския данък октроа и начина на прилагане на новия закон за акцизите. В едно от писмата на Никълсън пише, че „...в някои случаи има различно третиране на местните и чуждестранните продукти. Също така и някои от задълженията изглеждат по-високи от тези, които са в сила“⁷. Много вероятно е докладът на английския представител да е възражение и срещу произвола на местните власти, които се възползват от този закон, тъй като по нататък в писмото четем: „...Тъй като и

двете тези мерки не са в съответствие с новото търговско споразумение, бихте ли привлекли вниманието на местните власти към въпроса⁴⁸.

В следващите писма на Никълсън до премиера вече се откроява ясното несъгласие с новите тарифи, като акцентът е поставен върху различното таксуване. Английският дипломатически представител пише, че е изпратил бележките от премиера до вицеконсула в Пловдив. Към една от бележките има приложение в таблична форма относно различното третиране на стоките. В нея той добавя, че „...изглежда, че малко се отклонява от октроа, която е обвързана с тарифата от 1884 г., приета и от вас и записана в последната търговска конвенция⁴⁹. Без да изпадаме в подробности около закона за акцизите, в този контекст бихме могли да споменем още един документ, където за пореден път се потвърждава британското несъгласие с него. От документа става ясно, че британският дипломатически представител в София отново посредничи между премиера и колегата си в Пловдив. Той е изпратил копие от подготвената тарифа октроа в Пловдив и е отбелязал „...с червено елементите, на които се предлага диференцирано третиране“. Освен това Никълсън отбелязва, че „...с номера 32 и 47 се третират само чуждестранните стоки и ще забележите, че това е против условието на неотдавнашната конвенция и да се премахне всякакво различно третиране“¹⁰.

От горесцитираните документи става ясно, че и Великобритания има несъгласия с Княжеството по закона за акцизите. Ако проследим процеса на противопоставяне между Австро-Унгария и България и го разгледаме в неговата цялост, можем да получим яснота по отношение на някои от сведенията на Никълсън до Форин офис, които представят допълнителна информация относно британско-българските отношения. В това противопоставяне средите, близки до Стамболов, предвиждат поредния неуспех на правителството и активизират своите действия срещу него. За опит да бъде политизиран проблемът и от британска страна наемква и самият министър на финансите на Княжеството Иван Евстратиев Гешов, който пише на министъра на външните работи Григор Начович, че при английския вицеконсул в Пловдив са „...ставали няколко срещи и събрания на разни недоволни и опозиционни хора“¹¹. По-нататък в писмото си Гешов съобщава на Начович, че дори английският вицеконсул е ходил измежду търговците по чаршията „...да ги агитира против приспособлението на закона, като уверявал, че никоя от Великите сили няма да се съгласи, щото поданиците ѝ да плащат акцизите и че следователно товарът щял да падне върху българският търговец“¹².

Именно от този период вестник „Свобода“ засилва още повече пропагандната си дейност срещу кабинета и дори дава индикация на княза, че опозицията е готова да поеме управлението. В Княжеството започва медийна война, отразяваща възгледите на правителството и опозицията „за“ или „против“ закона за акцизите. Във вестник „Свобода“ се акцентира, че Народнолибералната партия се придържа към статуквото и поддържа отношенията си с традиционните си външни приятели. Не се пропуска възможността вниманието на

обществеността да се насочи към руската следа, като русофилите съединисти са обвинявани за нападките срещу австро-унгарския представител, „...защото така им се диктува от Русия“¹³.

Позицията, която отстоява кабинетът в правителствения вестник „Мир“, е по-сдържана. Забелязва се усилие доколкото е възможно да не се политизира проблемът, като се набляга повече на икономическата му страна.

Интерес от политизирането на проблема имат и останалите български опозиционни фракции, които също се надяват, че падането на Стоиловия кабинет ще дойде скоро. Красноречив пример за това ни дава интервюто на Васил Радославов, дадено на софийския кореспондент на „Нойес Вийнер Тагеблат“, което е публикувано и във вестник „Мир“. В него Радославов заявява, че „...ако правителството подаде оставка поради акциза, вследствие на протеста на Австро-Унгария против новия закон, той може да създаде правителство, което ще управлява страната без този закон, тъй като не само Австрия е против него“¹⁴. В статията се посочва също така, че Радославов се надява, че след като се направят нови избори, ще има мнозинство в парламента, понеже „...опозиция щели да му бъдат само Цанков и Каравелов, тъй като Стамболов ще поддържа кабинета му“¹⁵. В друг от броевете на в. „Мир“ пише, че Стамболовата партия вече не ругае княза, което е коментирано и от Никълсън.

Ако погледнем на закона за акцизите като на съставна част от режима на капитулациите, ще открием и други аргументи, които биха опровергали тезата за пасивността на Великобритания. Това освен от докладите на британския дипломатически агент личи и от българската преса. Например в брой 55 на в. „Мир“ в защита на протекционистката политика на правителството се казва, че „...се защитават от чужди вмешателства и от просията на г-н Стамболов, да го защитават Великите сили от нашите съдилища“. Това е явен намек за нотата, която британският дипломатически представител Никълсън отправя до премиера Стоилов по повод на ареста на Стамболов¹⁶. В статията е отбелязано и следното: „...Ние почитаме международното верую, договори и не допускаме на никое външно правителство вмешателство в нашите вътрешни дела“¹⁷.

Заигравки с британската позиция откриваме и в опозиционния вестник „Свобода“, като допускаме, че следваната от вестника линия има повече пропаганден характер и цели да представи по-драматично международното положение на кабинета. Във вестника намираме информация, че „...Англия, на която стоките, макар и в по-малка степен, се закачат от българските акцизи, била наклонна в тази работа да се присъедини към становището на Австро-Унгария“¹⁸. Изследователи като Радослав Попов обаче, с научен принос в отношенията между Австро-Унгария и България от този период, застъпват тезата, че Великобритания не се присъединява към протестите на Австро-Унгария¹⁹.

Ако се абстрахираме от пропагандната реторика в опозиционната българска преса и опита на стамболовистите да хиперболизират проблема и да го впрегнат в полза на тяхната кауза, като му придадат политически елемент, трябва да отбележим, че не след дълго поведението на британската диплома-

ция потвърждава прогнозите във вестника на Стамболов. Това твърдение се потвърждава и от записките на Екзарх Йосиф I, който предава разговора между българския дипломатически агент в Цариград Петър Димитров и тамошния английски посланик. Екзархът споменава, че английският посланик е обещал да поддържа Княжеството за бератите, но поради упорството на Австрия това е невъзможно. И като допълнение към това „дипломатът в расо“ пише, че „...Австрия не ще даде съгласието си да добием берати, защото не ще да направи услуга на това правителство в София, което иска да се примирява с Русия, а с Австрия е Германия, Англия, Италия и Турция“²⁰.

В българската историография външнополитическите проблеми, които възникват вследствие на закона за акциза, са проучени през призмата на българо-австрийското противопоставяне. Мястото на Великобритания е оставено в сянката на Австро-Унгария, която е и най-засегнатата от този закон. Причините за изострянето на проблема, освен в икономическия му аспект, много често се търсят и в започналия процес на помирение с Русия, което е немислимо преди да се уредят отношенията с Австро-Унгария.

Може би тук английската дипломатия проявява далновидност, като се възползва от конфликта между дунавската монархия и Княжеството, оставяйки по-активната позиция в ръцете на Виена. Това е от особена важност за Великобритания, тъй като отношенията ѝ с Русия продължават да се движат по спиралата на противопоставянето, но деликатното положение, в което се намира заради събитията в Анадола, не ѝ позволяват да води по-остра политика срещу Петербург. Много често, когато се разглеждат взаимоотношенията между Великобритания и България от този период, се акцентира на субективния фактор. На преден план се изтъква фигурата на Стамболов и фокусът се поставя върху неговата личност. Със своята харизма той успява почти винаги да манипулира британските дипломатически представители и да ги вербува за своята кауза.

При по-внимателен прочит на докладите на Никълсън, сравнявайки ги с информацията от водещата българска преса, се намират аргументи в полза на това твърдение, но има и обективни условия, които спомагат за това. Външният натиск, който Австро-Унгария оказва върху кабинета в София, предизвиква още един вътрешен отпор срещу него от страна на опозицията. Великобритания търси баланса и умело се възползва от създалата се ситуация, като увеличава дипломатическата си подкрепа за Стамболов, чиято политика е в синхрон с британските интереси, насочени към ограничаване на руското влияние в Княжеството.

Инструментариумът, който британското правителство използва за постигане на своите цели в Княжеството в този период, се заключава само в дипломатическа подкрепа на удобните политически кръгове, съчетана с активна медийна пропаганда, целяща да спечели подкрепата на общественото мнение в самата Великобритания, за бъдат оправдани действията му. Финансирането на реакционни и опозиционни елементи срещу законно избраното правителство

в Княжеството не са част от дипломатическите му прийоми. Упорството на българското правителство, което защитава своята протекционистка политика, улеснява още повече Великобритания в тези ѝ начинания.

В интернационализирането на проблема се откриват още аргументи, опровергаващи донякъде твърдението, че британската подкрепа за Стамболов се крепи до голяма степен върху симпатиите на Никълсън към него. Доказателства, че действията на британската дипломация са отражение на политиката в София, а не на инициативата на даден неин дипломат, намираме в дневника на Екзарх Йосиф I. В него той предава разговора между българския дипломатически представител в Цариград П. Димитров и английския посланик там Филип Къри, в който англичанинът отбелязва, че „...Стоилов е джентълмен, но няма нужната енергия да води държавния кораб. А за Начович агентите на западните сили – английският именно, казвали, че лъже и повече отиват при Стамболов, отколкото при Начович“²¹. Сведенията, които Екзархът дава за недоверието на британските дипломати към българския външен министър се потвърждават по-късно и от писмото на следващия британски дипломатически агент в София – сър Елиът, който пише до премиера за неравномерно наложени такси в Балчик и Бургас²². В изложението си Елиът отбелязва, че „...и сър Никълсън е писал на г-н Начович за подобни проблеми“, като цитира датите, на които предшественикът му е изпращал бележките си, но допълва, че „...на никоя от тях не е получил отговор“²³. В заключителната част на писмото на британския дипломат до българския премиер се загатва за позицията на Великобритания относно протекционистката политика на Княжеството: „...Както ви споменах – пише Елиът до Стоилов – нашето външно министерство е малко изненадано, че не получи отговор и ще си създаде много благоприятно впечатление, ако таксите бъдат премахнати“²⁴.

Тъй като позицията на Великобритания по този въпрос е слабо проучена от българска страна и сведенията на този етап са фрагментарни и почти винаги в контекста на австро-унгарската политика към България, остава впечатлението, че английските протести имат епизодичен характер. В крайна сметка спорът за акцизите между Австро-Унгария и България с ликвидиран, след като българското правителство прави малки отстъпки, които на практика не променят закона. Със специален договор са намалени акцизите на някои стоки, които съставляват голяма част от австрийския внос в Княжеството²⁵. Причините Великобритания да е по-малко активна от дунавската монархия в спора за акцизите между Виена и София е както политически, така и икономически. Англия е една от най-силно развитите индустриални страни с водеща роля на международния пазар и поради това тя поддържа принципа на свободната размяна²⁶. Но в случая България не ѝ е нито суровинен придатък, нито място за пласмент на стоките ѝ или за износ на капитали. Деликатните ѝ отношения с Русия по Източния въпрос също следва да се вземат под внимание. Но за разлика от Австро-Унгария, Великобритания е световна колониална имперска

сила и тя не цели включването на България в своята сфера на влияние, а само търси балансър в отношенията си с Руската империя и с нейните интереси към Проливите.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Саздов, Д., Мишев, Р., Митев, Т., Лалков, М., Мигев, В. История на третата българска държава. София, 1993, с. 84.

² Пак там, с. 84.

³ Мишкова, К. Историко-географски преглед на чуждестранните инвестиции на промишлеността в България (187–1944). – В: Годишник на Софийския университет, т. 89. София, 1999, с. 314.

⁴ Николова, В. Народната партия и буржоазната демокрация: кабинетът на Константин Стоилов (1894–1899 г.). София, 1986, с. 105.

⁵ Генов, Г. Политическа и дипломатическа история на България. Том 15: Вътрешна и външна политика на България след падането на Стамболов. София, 2002, с. 109.

⁶ Николова, В. Народната партия и буржоазната демокрация: кабинетът на Константин Стоилов (1894–1899 г.). София, 1986, с. 105.

⁷ ЦДА, ф. 600, оп. 1, а.е.988, 15 януари 1895 г.

⁸ ЦДА ф. 600, оп. 1, 30 януари 1895 г.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там, 9 февруари 1895 г.

¹¹ Попов, Р., Тянкова, В. Иван Евстратиев Гешов: лична кореспонденция. София, 1994, с. 119.

¹² Пак там, с. 119.

¹³ В. „Свобода“, 5 януари 1895 г.

¹⁴ В. „Мир“, 17 януари 1895 г.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ В. „Мир“, 31 януари 1895 г.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ В. „Свобода“, 23 януари 1895 г.

¹⁹ Попов, Р. Австро-Унгария и България след падането на Стамболовия режим (1894–1898 г.). – В: Изследвания по българска история. Т. 3. София, 1978, с. 356.

²⁰ Български екзарх Йосиф I. Дневник. 4 април 1895 г. София, 1992, с. 356.

²¹ Пак там, с. 356.

²² ЦДА ф. 600, оп. 1, 26 септември 1895 г.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там.

²⁵ Генов, Г. Политическа и дипломатическа история на България. Том 15: Вътрешна и външна политика на България след падането на Стамболов. София, 2002, с. 113.

²⁶ Пак там, с. 107.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Български екзарх Йосиф I. Дневник. 4 април 1895 г. София, 1992 [Balgarski ekzarh Yosif I. Dnevnik. 4 april 1895 g. Sofia, 1992].

Генов, Г. Политическа и дипломатическа история на България. Том 15: Вътрешна и външна политика на България след падането на Стамболов. София, 2002 [Genov, G. Politicheska i diplomaticheska istoria na Balgaria. Tom 15: Vatrashna i vanshna poligika na Balgaria sled padaneto na Stambolov. Sofia, 2002].

Мишкова, К. Историко-географски преглед на чуждестранните инвестиции на промишлеността в България (1878–1944). – В: Годишник на Софийския университет, т. 89, София, 1999 [Mishkova, K. Istoriko-geografski pregled na chuzhdestrannite investitsii na promishlenostta v Balgaria (1878–1944). – V: Godishnik na Sofiyskia universitet, t. 89, Sofia, 1999].

Николова, В. Народната партия и буржоазната демокрация: кабинетът на Константин Стоилов (1894–1899 г.). София, 1986 [Nikolova, V. Narodnata partia i burzhoaznata demokratsia: kabinetat na Konstantin Stoilov (1894–1899 g.). Sofia, 1986].

Попов, Р. Австро-Унгария и България след падането на Стамболовия режим (1894–1898 г.). – В: Изследвания по българска история. Т. 3. София, 1978 [Popov, R. Avstro-Ungaria i Balgaria sled padaneto na Stambolovia rezhim (1894–1898 g.). – V: Izsledvania po balgarska istoria. T. 3. Sofiya, 1978].

Попов, Р., Тянкова, В. Иван Евстратиев Гешов: лична кореспонденция. София, 1994 [Popov, R., Tyankova, V. Ivan Evstratiev Geshov: lichna korespondentsia. Sofia, 1994].

Саздов, Д., Мишев, Р., Митев, Т., Лалков, М., Мигев, В. История на Третата българска държава. София, 1993 [Sazdov, D., Mishev, R., Mitev, T., Lalkov, M., Migeв, V. Istorina na Tretata balgarska darzhava. Sofia, 1993].

Цитирани архивни фондове / Quoted archival funds:

Централен държавен архив (ЦДА) ф 600 оп. 1 [Tsentralen darzhaven arhiv (TsDA) f 600 op. 1].

Периодичен печат / Periodicals:

В. „Мир“: 1895 [V. „Mir“: 1895].

В. „Свобода“: 1895 [V. „Svoboda“: 1895].